

O inscripție fragmentară din Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL III 1493) menționa „un personaj altfel necunoscut”¹, al cărui nume părea a fi Sextus Attius Secundinus. Recent a fost descoperit un alt fragment din această inscripție, cu ajutorul căruia putem afla numele corect al respectivului personaj și *cursus honorum* pe care l-a parcurs². Reluăm aici inscripția, așa cum a întregit-o descoperitorul:

[Se]x(to) Attio / [Se]cundo, / [eq(uiti) R(omano)], patron(o) / [coll(egii)]
fabr(um), huic / [splen]d(idissimus) ordo col(oniae) / [orna]ment(a) decu-
r(ionalia) / [de]crevit / [ex ae]re conlato.

Fig. nr. 1 – CIL III 1493, reconstituire. (după V. Wollmann)

¹ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, Ed. științifică, 1969, p. 139.

² V. Wollmann, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 200–203.

Așadar numele corect este Sextus Attius Secundus, nume sonor italic, care poate ascunde orice origine³. El a fost patron al colegiului fabricilor din Ulpia Traiana și a beneficiat de *ornamenta decurionalia*.

Odată cunoscute toate acestea, devine posibilă o altă constatare: Sextus Attius Secundus mai apare pe încă o inscripție din Sarmizegetusa, și anume CIL III 12589⁴. Este vorba de un epitaf atribuit ipotetic unui a-nume Pontius Secundus; însă acest nume nu mai apare în Dacia, fapt care sprijină părerea noastră. Conform spațiului disponibil, propunem această lectură:

In memoriam / [S(exti) At]t[i]i Secundi / [patr(oni) col]l[egii] fabr(um) / ...

Abrevierea lui Sextus printr-un simplu S este mai rară, dar totuși prezentă⁵.

Revenind la prima inscripție, observăm că înalta condiție de *eques Romanus* ar trebui să figureze pe acea parte din text care nu ni s-a păs-

Fig. nr. 2 – CIL III 1493, reconstituire. (versiunea noastră)

³ Numele Attius este destul de frecvent în Illyricum (CIL III, Indices, p. 2337). Cf. și I. Piso, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 442, 444, notele 1–2.

⁴ Intregită de editori astfel: *In memoriam* / [Pon]t[i]i Secundi / [praef(ecti) col]l[egii] fabr(um)...

⁵ René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, E. Thorin Éditeur, 1890, Deuxième édition, p. 41 (vezi și nota nr. 6), 414.

trat. Or, faptul că Sextus Attius Secundus a primit însemnele onorifice de decurion ne face să ne îndoim⁶ că el ar fi putut aparține ordinului equestru. *Ornamenta* diferitelor magistraturi municipale se acordau tocmai celor care — dintr-un motiv sau altul — nu puteau exercita efectiv acele magistraturi. Ele privesc numai însemnele exterioare ale funcției și onorurile legate de acestea — niciodată însă prerogativele ei reale⁶. Iar *ornamenta decurionalia* constituiau treapta cea mai de jos din această categorie de distincții; ele erau rezervate îndeosebi libertilor bogați și dornici de afirmare politică⁷. Cavalerii aveau acces larg la toate magistraturile municipale.⁸ Pentru ei, *ornamenta* (și cu atât mai mult *ornamenta decurionalia*) nu puteau prezenta nici o valoare.⁹ Singurul exemplu de *eques Romanus* care să fi fost și *ornatus ornamentis decurionalibus* poate fi găsit pe o inscripție funerară din Philippi (CIL III 650), dar și aceasta rămâne neconvincător. A doua calitate a defunctului figurează pe partea distrusă a epigrafei, transmisă nouă numai printr-o copie din 1554 a umanistului francez Pierre Belon; o greșeală sau o intervenție a acestuia apare ca foarte probabilă.¹⁰

Dar atunci cărei categorii sociale îi putea aparține amintitul cetățean al Sarmizegetusei? Veteran nu poate fi, din aceleași motive: foștii militari puteau deține magistraturi municipale efective.¹¹ Calitatea de *ornatus ornamentis decurionalibus* ne îndeamnă să ne gândim la un libert înstărit¹², probabil membru al ordinului augustalilor¹³. În locul lui *eq(uiti) R(omano)* din rîndul 3 ar încăpea foarte bine alte trei litere pentru *aug(ustali)*.

Se cunosc numeroși augustali deveniți patroni de colegii profesionale¹⁴, îndeosebi în Italia și în provinciile occidentale¹⁵. În Illyricum, unde acest fenomen este puțin atestat, dispunem de o inscripție din Emona care menționează pe un Iulius Fortunatus, *sevir Augustalis* și totodată *patronus collegii naviculariorum*¹⁶. Chiar la Ulpia Traiana cunoaștem augustali care dețin demnitatea de patroni ai unor decurii din

⁶ Ch. Lécrivain, în Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Tome IV, première partie, Paris /1877/, p. 238—239; St. Borzsák, în *RE*, XVIII, 1 [1939], 1110—1112, 1120—1121.

⁷ Idem, *op. cit.*, 1120; I. H. Crișan, în *Apulum*, IX, 1971, p. 343; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, /București/, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 117, 225; Walter Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones; in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates* (2.—4. Jahrhundert der römischen Kaiserszeit), Wiesbaden, 1973, p. 200.

⁸ Cîteva exemple avem chiar la Ulpia Traiana: CIL III 1198, 1209, 1473, 1482, 1486, 1497, 1513, 7907, 7996, 12590.

⁹ St. Borzsák, *op. cit.*, 1111.

¹⁰ CIL III, Pars prior, p. 4. Este concludentă aprecierea lui Mommsen despre Belon: „*lapides inde quosdam ita proposuit, ut pauca verba de lapide, pleraque de suo daret*“.

¹¹ Din nou cităm numai cîteva exemple din capitala Daciei romane: CIL III 1100, 1196, 1472, 1478, 1484, 1485, 7742, 7980.

¹² Cf. supra, nota 7.

¹³ G. Wissowa, în *RE*, II, 2 [1896], 2351—2352; D. Tudor, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961, p. 8, 15—17.

¹⁴ L. Cracco Ruggini, în *Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik* (= *Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte*, Band 17), München, 1973, p. 285, 287—291.

¹⁵ Idem, *op. cit.*, p. 292—297.

¹⁶ CIL III 10771. Pentru *seviri Augustales* și contopirea lor cu augustalii, cf. G. Wissowa, *op. cit.*, 2352 și D. Tudor, *op. cit.*, p. 8, nota nr. 5.

cadrul colegiului fabrilor. Așa este Flavius Graecinus¹⁷ și, foarte probabil, Tiberius Claudius Ianuarius¹⁸. Aceeași demnitate o deține și decurionul T. Ancharius Octavius¹⁹, dovadă că, în exercitarea acestei funcții, cei de origine servilă puteau sta alături de magistrați orășenești. În sfârșit, între *patronii collegii fabrum* cunoscuți în capitala Daciei romane, pe lângă membri ai aristocrației municipale²⁰ se întâlnesc și oameni care nu par să fi îndeplinit niciodată vreo magistratură²¹; este posibil ca ei să provină din categoria socială căreia asemenea onoruri îi rămâneau interzise. Așadar originea libertină este compatibilă cu calitatea, sigur atestată, de *patronus collegii fabrum*. Nu este exclus ca Sextus Attius Secundus să se fi ridicat chiar din rîndurile acestei corporații, devenind treptat augustal, patron al colegiului și în cele din urmă membru onorific al lui *splendidissimus ordo coloniae*²².

În concluzie, încadrarea lui Sextus Attius Secundus (acum documentat de două inscripții) în seria augustalilor cunoscuți la Ulpia Traiana rămîne ipoteza cea mai verosimilă. Tot lui i s-ar putea atribui și stampila ASEC de pe *tegulae* descoperite la Sarmizegetusa²³.

SEXTUS ATTIVS SECUNDVS

Abstract

An inscription from Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL III 1493), recently made whole, mentions Sextus Attius Secundus' correct name and carrier. We know that he was *patronus collegii fabrum* and *ornatus ornamentis decurionalibus*. The latter title proves that he could not be *eques Romanus*, but probably a member of *ordo Augustalium*. He is also mentioned by one more inscription, CIL III 12589, and probably on some *tegulae* (CIL III 8075. 13).

¹⁷ I. I. Russu, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 589—590.

¹⁸ Pentru discuția în jurul acestuia, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 13, nota nr. 40 și 41. Cum însă existența decuriilor în cadrul ordinului augustalilor nu este atestată epigrafic, rămînem la opinia lui Mommsen, susținută de Dessau, Waltzing și Christescu.

¹⁹ G. Finály, în *ArchAnz*, 1913, 336.

²⁰ CIL III 1501, 1495, 1497. M. Cominius Quintus este chiar cavalier.

²¹ G. Téglás, în *Klio*, XI, 1911, p. 504—505 = *AnnEp*, 1912, nr. 76.

²² Alte exemple în M. Macrea, *op. cit.*, p. 321.

²³ N. Branga, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 83—84.